

УДК 323.266

С. І. Гаврилюк – асистент кафедри міжнародної інформації Волинського національного університету імені Лесі Українки

Місце маніпулювання в політичному процесі

Роботу виконано на кафедрі міжнародної інформації ВНУ ім. Лесі Українки

У статті маніпулювання схарактеризовано як важливий чинник сучасного політичного процесу. Наголошено, що вивчення та використання механізмів маніпулювання відкриває можливості для впливу на велику кількість людей і дає змогу досягати поставленої мети. Здійснено термінологічний аналіз понять «маніпуляція», «маніпулювання», визначено мету маніпулювання як технології впливу на політичний процес, а також спробу розкрити об'єктивні передумови виникнення феномену маніпуляції в сучасній політиці. Проаналізовано основні етапи підготовки й реалізації маніпулювання та визначено основні функції, які виконує маніпулювання як специфічна форма політичного впливу.

Ключові слова: вплив, маніпулювання, маніпуляція, переконання, політичний вплив, політичний процес.

Гаврилюк С. И. Место манипулирования в политическом процессе. В статье манипулирование рассматривается как важный фактор современного политического процесса. Подчеркивается, что изучение и использование механизмов манипулирования открывает возможности для влияния на большое количество людей и разрешает достигать поставленной цели. Осуществлен терминологический анализ понятий «манипуляция», «манипулирование», определена цель манипулирования как технологии влияния на политический процесс, сделана попытка раскрыть объективные предпосылки возникновения феномена манипуляции в современной политике. Анализируются основные этапы подготовки и реализации манипулирования, определены основные функции, которые выполняет манипулирование как специфическая форма политического влияния.

Ключевые слова: влияние, манипулирование, манипуляция, убеждение, политическое влияние, политический процесс.

Havryliuk S. I. The Position of Manipulation in the Political Process. The article characterizes manipulating as an important factor of the modern political process. The author stresses that the study and the usage of the manipulation techniques open up the possibilities to influence a great number of people and enables achieving the set goal. The terminology analysis of the notions «manipulation» and «manipulating» is done; the goal of manipulating as the technique of influence on political process is set; the attempt to reveal the reasonable preconditions of manipulation phenomenon appearance in the modern politics is made. The main stages of the preparation manipulation realization are analyzed; the main functions of manipulating as a specific forms of political influence are defined.

Key words: influence, manipulating, manipulation, political influence, political process.

Постановка наукової проблеми та її значення. У контексті сучасного політичного процесу феномен впливу набуває більш різноманітних форм. Сучасний світ характеризується багатьма взаємовпливами та взаємодіями. Людина впливає на інших, змінюючи нинішню реальність та створюючи нову. У процесі розвитку суспільство сформувало, на нашу думку, три найбільш дієві способи впливу на людину: переконання, примус, маніпуляцію. Усі вони характерні для політики. Останнім часом особливого значення набуло маніпулювання як спосіб впливу на політичний процес. Саме тому воно стало предметом пильної уваги політологів.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. У західній політологічній думці актуальність вивчення проблеми маніпулювання була усвідомлена ще на початку 20-х років ХХ століття. Російські вчені цю проблему почали досліджувати дещо пізніше. Українські дослідники звернулися до цієї проблеми фактично на рубежі ХХ–ХХІ століть.

Потрібно назвати, зокрема, роботи Б. І. Мотузенко [7; 8], Л. О. Кучми [5; 6], Г. О. Осики – [9], М. М. Присяжнюка [15].

Мета статті – з'ясувати основні підходи до трактування терміна «маніпулювання»; проаналізувати його вплив на політичний процес. **Завдання статті** – проаналізувати політологічні підходи до трактування терміна «маніпулювання», визначити основні цілі маніпулювання як технології впливу на політичний процес основних об'єктивних причин виникнення феномену маніпулювання в сучасній політиці.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Одним із ключових чинників сучасного політичного процесу є політичний вплив, який може здійснюватися і свідомо через механізми переконання та навіювання, і несвідомо (спонтанно). Як показує політична практика, одним із найефективніших інструментів політичного впливу, безперечно, є маніпулювання.

Маніпулювання часто має масовий та тривалий характер, оскільки зачіпає інтереси багатьох. Е. Фромм стверджував, що «особистість усе більше й більше підвладна маніпуляціям, особливо в кібернетичну еру. Робота, споживання, дозвілля людини маніпулюються за допомогою реклами та ідеологій. Це призводить до того, що людина втрачає свою активну, відповідальну роль у соціальному процесі і стає повністю «відрегульованою»» [14].

Маніпуляції так укоренились у наше повсякденне життя, що більшість із нас звертає свою увагу тільки на найочевидніші або найобразливіші. У книзі «Людина-маніпулятор» Е. Шостром порівнює маніпуляції з горобцями – адже ми знаємо про їх існування, але не помічаємо [11].

Радянські дослідники увагу акцентували на політико-ідеологічних аспектах маніпулювання, а західні вчені наголошували на впливі маніпулювання на моральні й інтелектуальні установки людей. На думку Х. Ортеги-і-Гассета, феномен «маніпулювання» полягає у фатальній потребі духовної диктатури. Учений стверджує: без духовної влади, без маніпулювання громадською думкою та людьми в суспільстві панувала б анархія, що спричинило б його розпад, адже більшість людей не має власної думки. На думку філософа, сучасна «масова людина» не вміє мислити й не хоче цього робити, що й підтверджує історичний розвиток [3].

Зрозуміло, що слово «маніпуляція» має негативне забарвлення. Однак воно цілком може мати й позитивне значення, особливо, коли йдеться про історію розвитку та становлення людини. На думку російського політолога А. Цуладзе, маніпуляції бувають потрібними та корисними, проте визначити ту межу, за якою закінчується позитивний вплив маніпуляції, дуже складно [10].

Слово «маніпуляція» походить від латинського *manus* – рука, відповідно, *manipulus* – жменя та *manus i ple* – наповнювати. В Оксфордському словнику англійської мови маніпуляцію (*manipulation*) визначено як дію з об'єктами зі спеціальними намірами, з певною метою, як ручне управління, рух, що здійснюють руками. У метафоричному трактуванні визначення маніпулювання можна передати як певний психологічний вплив на іншу людину, який не завжди нею усвідомлюється і змушує її діяти так, як бажає маніпулятор. При цьому останній найчастіше приховує свої наміри, щоб досягти бажаної мети. У переносному значенні словник тлумачить маніпуляцію як «акт впливу на людей або управління ними» [2]. У словниках європейських мов термін тлумачиться як використання предметів із певними намірами, цілями. Однак для таких дій потрібна вправність та віртуозність [4].

Якщо звернутися до історії виникнення терміна «маніпулювання», цілком зрозумілим є те, що він зазнав деяких змін у своєму значенні. Категорія «маніпулювання» різнопланова та неоднозначна. У сучасній українській літературі досить часто можна зустріти і термін «маніпуляція», і «маніпулювання». Дослідивши іншомовні аналоги в чеській, польській, французькій мовах та порівнявши отримані результати, можемо зробити висновок, що різниці між цими термінами немає. У французькій мові обидва терміни позначаються словом «*la manipulation*». Не розмежовують поняття і в чеській мові та позначаються словом «*manipulace*». У польській теж немає розмежування між ними, вони обидва позначаються словом «*manipulacja*». В англійській мові термін «маніпуляція» позначають словом «*manipulation*», а для позначення терміна «маніпулювання» використовують «*manipulating*». Розмежування існують у російській, українській і деяких інших мовах, зокрема албанській – *manipulim/manipulimi*, білоруській – *маніпуляцыя/маніпуляванне*, російській – *маніпуляція/маніпулирование*, словацькій – *manipulácia/manipuláciu*, естонській – *manipuleerimine/manipuleerimine*.

Ці терміни в українській мові позначаються двома словами – «маніпуляція» та «маніпулювання». Часто термін «маніпуляція» вживається як використання способів ідеологічного та соціально-психологічного впливу, що застосовуються для зміни мислення людей усупереч їхнім інтересам. Термін «маніпулювання» визначають як політичний вплив на об'єкта/суб'єкта, суспільну думку загалом в інтересах окремих політичних або інших осіб чи структур, або як систему засобів духовно-психологічного й ідеологічного впливу на масову свідомість із ціллю нав'язування певних ідей, цінностей. Отож принципових відмінностей між термінами «маніпуляція» та «маніпулювання» немає. Відмінність полягає лише в тому, що маніпуляцію часто трактують як факт маніпулятивного впливу, а маніпулювання – як процес здійснення такого впливу.

Маніпулювання як один із різновидів політичного впливу досить поширене явище і пов'язане воно із застосуванням невидимого або малопомітного примусу, коли громадськості нав'язують певні цінності й ідеї, а вона цього не усвідомлює. Об'єкт маніпулювання вважає, що його поведінка ґрунтується на основі власного, самостійного рішення, проте самостійність у цьому разі примарна, оскільки маніпулювання властиве самій природі комунікації.

Фахівці трактують маніпулювання як вплив на людину або соціальну групу за допомогою керованих ефектів для досягнення певних цілей суб'єкта маніпуляції, а також мобілізації громадськості на підтримку його певних цілей та цінностей. Маніпулювання найбільш ефективно за монопольного становища в інформаційному просторі певної соціальної групи, яка прагне нав'язати власні цілі та цінності суспільству.

Маніпулювання в сучасному розумінні передбачає наявність технологій управління поведінкою людей, програмування думок і прагнень мас, їхнього настрою і навіть психічного стану, щоб забезпечити таку їх поведінку, яку потребують ті, хто володіє прийомами та методами маніпуляції.

У науковій та навчальній літературі трапляється багато формулювань та інтерпретацій термінів «маніпуляція»/«маніпулювання», проте більшість джерел або не містить чітко визначеного поняття «маніпулювання», або воно трактується надто вузько чи надто широко. Переважає трактування цього поняття як мистецтва управління поведінкою за допомогою цілеспрямованого впливу на свідомість чи інстинкти людини [13].

Аналіз різноманітних трактувань терміна «маніпулювання» та визначень, які наводять дослідники, дає змогу аналізувати їх залежно від того, на чому акцентує увагу автор, і визначити основні цілі та механізм здійснення маніпулювання.

Можна виокремити три основні підходи до тлумачення «маніпуляції»/«маніпулювання»:

1. Характеристика понять як **впливу** на людину чи групу людей. Відомий російський політолог А. Цуладзе поняття «маніпуляція» пояснює як «вплив на людину (групу людей), щоб спонукати до дій, котрі суперечать його (їх) інтересам» [10].

2. Трактування «маніпуляції»/«маніпулювання» як **різновиду влади**. Саме так визначає російський дослідник маніпулятивних технологій С. Кара-Мурза маніпуляцію: «це вид застосування влади, за якого той, хто володіє нею, впливає на поведінку інших, не розкриваючи характер поведінки, яку він від них очікує» [4].

3. Пояснення «маніпуляції»/«маніпулювання» як **противаги примусу**. Так трактує український дослідник А. Біденко та наводить таке визначення: «маніпуляція – це не насильство, це – метод представницької демократії (тиран наказує, а не маніпулює). Ідея маніпуляції якраз і полягає в тому, щоб фактичне нав'язування думки виглядало зовні як власне бажання людей» [12]. При цьому для маніпулювання характерна певна закритість, ілюзія, невидимий механізм, вплив на свідомість для формування певних переконань чи пріоритетів.

Аналіз наведених підходів до визначення «маніпуляції»/«маніпулювання» засвідчує, що дуже часто науковці, прагнучи дати вичерпне визначення зазначеного явища, фактично обмежуються характеристиками окремих його сторін. На нашу думку, лише комплексний підхід до розуміння «маніпуляції»/«маніпулювання» дає можливість повніше схарактеризувати маніпулятивну природу досліджуваного явища. Саме тому пропонуємо таке визначення «маніпуляції»/«маніпулювання»: це вплив на окремих об'єкт/суб'єкт, щоб змусити їх діяти (чи не діяти) для реалізації корисливого інтересу маніпулятора всупереч власним інтересам через застосування влади чи нав'язування думок та ідей.

У такому контексті маніпуляцію можна трактувати як дії, спрямовані на «прибирання до рук» іншої людини, які виконуються так майстерно, що в людини, над котрою здійснюють маніпуляцію, створюється ілюзія, що вона сама керує своєю поведінкою. Щоб бути успішними, маніпулятивні дії не повинні впадати в очі, вони мають бути непомітними, ненавмисними, оскільки результативність гарантована тоді, коли об'єкт маніпуляції вірить у природність того, що відбувається. Маніпулятор створює ілюзію самостійності й свободи вибору, непрямо скеровуючи дії маніпульованого.

Запропоноване трактування «маніпуляції»/«маніпулювання», по-перше, акцентує увагу на меті (примусити діяти/не діяти); по-друге, зв'язку з інтересами маніпулятора (забезпечення корисливого інтересу маніпулятора всупереч власним інтересам); по-третє, технології маніпулятивних дій (прихованість управління поведінкою маніпульованого забезпечують інструменти влади чи нав'язування думок та ідей, що виникає відчуття: він самостійно керує своєю поведінкою та приймає відповідні рішення).

Отже, проаналізувавши різноманітні підходи до трактування та визначення терміна «маніпуляція», можемо зробити такий висновок: єдиного універсального визначення під час дослідження цієї теми дати неможливо. Оскільки різноманітні цілі та завдання, які ставляться перед маніпулятором, багато в чому визначають і основну мету маніпулювання, вони створюватимуть можливості для формування нового визначення. Оскільки маніпуляції досліджують у різноманітних сферах та широко застосовують у психології, соціології і звичайно політичній науці, кожне із цих визначень є актуальним і відображає загальні тенденції, притаманні їм.

Виникнення феномену маніпуляції має низку об'єктивних причин, основною із яких, без сумніву, можемо назвати управління політичною свідомістю та поведінкою людей, щоб змусити їх діяти (чи не діяти) всупереч власним інтересам, програмування думок і прагнень мас, їхнього настрою і навіть психічного стану, щоб забезпечити таку їхню поведінку, яка потрібна. Ще одна із причин полягає у вічному внутрішньому конфлікті людини між її прагненням до незалежності й самостійності, з одного боку, і прагненням знайти опору у власному оточенні – з іншого, та необхідності духовної диктатури.

Маніпулювання як специфічна форма політичного впливу виконує такі функції: *інформаційну* (отримання, власне інтерпретування та поширення таких відомостей, які матимуть великий

суспільний резонанс); *адаптивну* (приспосовування певної маніпулятивної тактики до конкретної ситуації чи специфіки спілкування з політичним партнером); *маскування* (приховування справжніх намірів через замовчування, перекручування об'єктивної інформації, яку потребує партнер для прийняття правильних рішень); *регуляторну* (спрямування об'єкта політичного маніпулювання в потрібному для маніпулятора напрямі, тим самим відволікаючи його від достовірної інформації).

Усі ці функції мають важливе значення під час політичного впливу та як важливий етап під час досягнення власних цілей. Кожен процес маніпулювання, зазвичай, складається з кількох етапів (фаз), правильна підготовка та реалізація яких визначають успіх усього процесу впливу.

О. Бойко [1] виділяє сім фаз процесу маніпулювання:

- 1) пробудження інтересу до потенційного об'єкта маніпулювання;
- 2) уходження маніпулятора в довіру до об'єкта, на якого в подальшому буде спрямована маніпулятивна дія;
- 3) зацікавленість інтригою (можливістю отримати перемогу, щось дізнатися);
- 4) маневр відволікання спрямований на перенесення уваги об'єкта маніпулювання на другорядну деталь;
- 5) підміна, приховування (слова, предмета, дії);
- 6) констатування сфабрикованого результату;
- 7) приховане чи відверте спонукання об'єкта маніпулювання до дій, учинків, які потребує маніпулятор.

Цілком зрозуміло, що в основі кожного механізму маніпулювання лежить чітка дія комплексу маніпулятивних методів, прийомів, спрямованих на корегування потреб, бажань, мотивів людини, які провокують поведінку для досягнення цілей. Потужною зброєю тут є розроблення стратегічного плану (стратегієми) для супротивника з використанням пастки чи хитрості. Кожен маніпулятор під час підготовки певної стратегії використовує сукупність прийомів та способів, які гарантують успіх, досягнення мети.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сьогодні маніпулювання все частіше торкається інтересів більшості населення та набуває особливого значення в політичному процесі. Використання різноманітних технологій маніпулятивного впливу відкриває широкі можливості для впливу, щоб нав'язати певні ідеї та цінності. Повністю захиститися від такого впливу неможливо, тому актуальніше у цій ситуації є вміння адекватно та зважено оцінювати отриману інформацію. А вміння тверезо оцінювати політичну ситуацію й аналізувати її, безумовно, дасть змогу виявити маніпулятивні технології та прийоми і протистояти їм.

Список використаної літератури

1. Бойко О. Політичне маніпулювання : навч. посіб. / О. Бойко. – К. : Академвидав, 2010. – 432 с.
2. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита / Е. Л. Доценко. – СПб. : Речь, 2004. – 244 с.
3. История философии: В кратком изложении. – М. : Мысль, 1991. – 160 с.
4. Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием / С. Кара-Мурза. – М. : Алгоритм, 2000. – 146 с.
5. Кучма Л. Маніпулювання у політичному процесі та способи захисту від нього / Л. Кучма // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. Філософ. науки. – 2007. – Вип. 10. – С. 257–268.
6. Кучма Л. О. Нормативні межі маніпулювання електоратом у виборчому процесі : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 – «Політичні інститути та процеси» / Л. О. Кучма. – Львів, 2007. – 20 с.
7. Мотузенко Б. І. Маніпуляції як соціальна технологія // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики / Б. І. Мотузенко. – Вип. 4. – Київ ; Запоріжжя ; Одеса. – 2000. – С. 111–124.
8. Мотузенко Б. І. Соціокультурні аспекти маніпулятивного впливу : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : спец. 22.00.04 – «Спеціальні та галузеві соціології» / Б. І. Мотузенко. – К., 2002. – 20 с.
9. Осика Г. О. Електронні джерела політичного впливу: форми маніпулювання свідомістю та засоби їх обмеження : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Г. О. Осика. – Львів, 2009. – 20 с.
10. Цуладзе А. Большая манипулятивная игра / А. Цуладзе. – М. : Алгоритм, 2000. – 180 с.
11. Шостром Э. Человек-манипулятор. Внутреннее путешествие от манипуляции к актуализации / Э. Шостром. – К. : PSYLIB, 2003. – 162 с.
12. Біденко А. Нейролінгвістичне програмування як засіб політичної реклами [Електронний ресурс] / А. Біденко. – Режим доступу : <http://www.spa.ukma.kiev.ua/article.php?story>
13. Бессонов Б. Н. Идеология духовного подавления. – М., 1978. [Электронный ресурс] / Б. Н. Бессонов. – Режим доступа : <http://psyfactor.org/propaganda2.htm>
14. Политическое манипулирование [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://psyfactor.org/polman>
15. Присяжнюк М. М. Прийоми маніпулювання свідомістю людей через засоби масової інформації [Електронний ресурс] / М. М. Присяжнюк. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/sitsbo/01-18/01-18.pdf>

Статтю подано до редколегії
10.11.2011 р.